

Hvor mange betydninger har et ord?

Henning Bergenholtz og August Toftgaard Madsen
Aarhus Universitet

1. Homonymi og polysemi

I leksikografiske ordbøger, fx i Nordisk leksikografisk ordbok (1997), finder man lemmaerne **lemma**, **lemmaselektion** og **lemmalakune**. Man finder også lemmaerne **polysemi** og **homonymi**, men ikke **polysemselektion**, **polysemalakune**, **homonymselektion** og **homonymalakune**. Tilsvarende er det i den leksikografiske, men også i den lingvistiske litteratur: Polysem- og homonymselektion tematiseres stort set ikke, undtagelser som fx Bergenholtz/Agerbo () bekræfter kun reglen. Men både lingvister og leksikografer har vist stor interesse for termene polysemi og homonymi og diskuterer dem ofte ud fra ganske få eksempler, oftest et enkelt verbum. Vi vil her ikke gå ind på den meget omfattende litteratur, som kan sammenfattes på følgende måde: De fleste ser polysemi som et fænomen, der foreligger, når et og samme ord har flere, men dog relaterede betydninger. Homonymi foreligger, når et ord har to eller flere betydninger, som ikke kan relateres til hinanden. Nogle leksikografer har kritiseret denne tradition som det at sælge elastik i metermål og har derfor fravalgt betydning som adskillelseskriterium mellem homonymer, men valgt et mere entydigt kriterium. Man har i stedet homonymi, når et og samme ortografiske ord kan tilordnes forskellige ord med forskellig ordklasse eller ved samme ordklasse med forskellig fleksion. Denne homonymiforståelse er ganske vist klarere og ret entydig at bruge og forstå, men samler i mange tilfælde helt forskellige betydninger inden for samme ordbogsartikel, som kun står i samme artikel, fordi deres helt forskellige betydninger udtrykkes med samme ortografiske ord.

2. Leksikalsk betydning vs. kontekstbetydning

Hvor mange betydninger kan et ord have? – sådan spørger Louw (1995) i titlen på bidraget. Louw går ud fra den traditionelle opfattelse, at man kan skelne mellem tekstuelle og leksikalske betydninger. Og kun den sidstnævnte type er ifølge Louw (1995) relevant for leksikografien, dvs. skal anføres i ordbøger. Kontekstbetydninger hører ikke hjemme i ordbøger. For kun med et sådant udgangspunkt kan man reducere antallet af betydninger, dvs. polysemer. En sådan reduktion er ifølge Louw strengt nødvendig for ikke at belaste ordbogsbrugerne med en alt for lang liste med polysemer i ikke-hensigtsmæssige ordbøger:

”They define usage rather than lexical meaning. ... It is of the utmost importance to distinguish lexical meaning from contextual meaning. ... However, if we fail to distinguish lexical meaning from contextual meaning we are bound to accept that whenever a word is used, a meaning comes from that usage.”
Louw (1995:358 f.)

Helt modsat argumenterer Panman (1982), der afviser, at der skulle findes homonymi eller polysemi mellem leksikalske ord. Det findes og kan kun findes mellem ord i kontekst:

”The present study argues that it is preferable to regard the phenomena as relations between word-tokens rather than between lexical items” (Panman 1982:105).

Endnu mere radikalt argumenterer Hanks (2000) eller Hanks/Bradbury (2013). Sidstnævnte bidrag begynder med et ledende spørgsmål: ”Do words have meanings?” Deres svar er et rungende nej. Helt modsat Louw (1995), men svarende til Panman (1982), er grundtesen i artiklen, at ord kun har betydning i en konkret kontekst. Man kan for et leksikalsk ord ikke angive en betydning for en isoleret abstrakt konstruktion (Hanks/Bradbury 2013:28). Både Louw, Panman og Hanks/Bradbury argumenterer som lingvister, ikke som leksikografer. For en leksikograf interesserer sig for ordbogsbrugere og deres informationsbehov. Om der nu eksisterer betydninger eller ej, er ikke en ordbogsbrugers hovedproblem. En ordbogsbruger ønsker hjælp, leksikografen ønsker at give denne hjælp i form af et stykke

værktøj, nemlig en ordbog. Det kan fx være til en bruger, der læser et ord i en tekst og ikke forstår dette ord og derfor slår det op i en ordbog. I Bergenholtz/Tarp (2003) tages udgangspunkt i den funktion, som enhver angivelse i en ordbog, herunder betydningsangivelser, skal have for en bestemt brugertype i forskellige sammenhænge. Sådanne betydningsangivelser kan være forskellige for forskellige brugertyper og situationstyper. Vi skelner mellem følgende grundsituationer: kommunikative, kognitive, operative og interpretative, men går i dette bidrag kun ind på den kommunikative situation, hvor en dansk modersmålstaler har et receptionsproblem.

Vi går derfor heller ikke ind på, hvordan en optimal polyseminddeling kunne se ud, hvis det drejer sig om en kognitiv ordbog, der vil oplyse mest muligt om et bestemt ords forskellige betydninger, og hvordan disse forskellige betydninger historisk eller systematisk kan relateres. Noget sådan diskuteres i mange leksikografisk/lingvistiske bidrag, der som Halas (2016) ender med et forslag for det engelske verbum *drop* med seks hovedbetydninger, som igen har i alt 24 underbetydninger hhv. underbetydninger til en underbetydning med en opdeling, som lader Wittgensteins ”Tractatus” fremstå som en forholdsvis primitiv opdeling. Sådanne opdelinger og heller ikke arbejdet dermed har nogen plads i rigtig, praktisk leksikografi. Selv for funktionen ”viden om et ord” er hele opdelingen så uoverskuelig, at man ikke kan finde hoved og hale. Vi vil se, at to af de analyserede danske ordbøger også arbejder med underbetydninger, herom senere.

3. Polysemselektionen i tre danske ordbøger

I det følgende vil vi sammenligne polysemselektionen i tre nyere danske monolingvale ordbøger. To af disse ordbøger er polyfunktionale, dvs. de vil på samme tid give hjælp til brugere med forskellige informationsbehov i forskellige situationer, fx ved tekstproduktion, tekstreception og viden om dansk. Vi vil her kun se på polysemselektionen ud fra den angivelse, som er central, når en bruger søger hjælp ved et receptionsproblem, nemlig betydningsangivelsen. Den tredje ordbog er en monofunktional ordbog med målgruppen danske modersmålstaler, som har et receptionsproblem. Sådanne monofunktionale ordbøger er selvfølgelig for e-ordbøger, men de

kendes også som papiordbøger. Den første færdiggjorte og trykte danske ensprogede ordbog var fx en monofunktional ordbog, en receptionsordbog, Jens Leth: *Dansk Glossarium. En Ordbog til Forklaring over det danske Sprogs gamle, nye og fremme Ord og Talemaader for unge Mennesker og for Ustuderede* (1800). Men de fleste ordbøger er polyfunktionale, herunder Nudansk Ordbog (2005) og Den Danske Ordbog (2016), modsat Den Danske Betydningsordbog (2016). Disse tre ordbøger har ikke samme antal lemmaer:

- NUD (Nudansk Ordbog 2005) har ca. 47.000 lemmaer
- DDO (Den Danske Ordbog 2016) har 98.639 lemmaer
- DDB (Den Danske Betydningsordbog 2016) har 117.912 lemmaer

Sammenligningen af polysemselektionen i de tre ordbøger skal her foretages med udgangspunkt i en række konkrete lemmaer. Lemmaerne er tilfældigt udvalgt fra en liste med t-ord. Det første ord er **toradet**. I en google-søgning foretaget d. 10. oktober 2016 optrådte **toradet** i følgende sætninger:

1. Den dyrkede byg kendes ikke fra naturen, men stammer sandsynligvis fra en nærtstående art, vild **toradet** byg, H. spontaneum, der vokser vildt i det østlige Middelhavsområde.
2. Jeg ville gerne fortælle, hvor du kan købe et **toradet** jakkesæt i klassisk model fra stangen, men jeg ved det simpelthen ikke.
3. Perlehalskæden er **toradet** og prydet med talrige enkeltstlebe diamanter.
4. Jakkesættets **toradede** snit kreerer en mere flatterende figur, end en enrader gør.
5. Korpsets uniform var en **toradet**, gendarmblå frakke med tilhørende korte benklæder og stormhue med korpsets mærke, K.W.
6. I Danmark og det øvrige Europa brygges næsten alt øl – såvel lyse som mørke typer – ud fra malt, hvor råstoffet er **toradet** byg.

I de tre ordbøger finder vi følgende polysemselektioner for **toradet**:

NUD: 1 betydning

= dobbeltradet

(doppeltradet i NUD: med to rækker af noget, fx knapper)

DDO: 2 betydninger

1. BOTANIK ordnet i to rækker; om blade eller blomsterdele

2. = dobbeltradet

(doppeltradet i DDO: lukket fortil med to rækker knapper; om jakker og frakker)

DDB: 3 betydninger

1. som har to rækker med blade; om en plante, fx rug og byg, som sætter blade på hver side af stilken, så bladene fremstår at være ordnet i to rækker

2. som har to sideløbende kæder eller ringe; fx om et halssmykke, hvor smykket enten er fastgjort i to halskæder, eller i én halskæde, som når to gange rundt om halsen

3. som har to rækker med knapper eller spænder; om frakker og jakkesæt, som har to parallelle rækker med knapper eller spænder i retning op-ned

Nudansk Ordbog har én betydning i form af en synonymhenvisning til **doppeltradet**. Slår vi i NUD op under **doppeltradet**, finder vi betydningsangivelsen: ”med to rækker af noget, fx knapper”. Betydningsangivelsen har et højt abstraktionsniveau, for ’noget’ kan være hvad som helst og giver ikke umiddelbart ordbogsbrugeren anledning til at danne billeder i sin bevidsthed. Ordbogsbrugeren, som slår op i NUD for at udlede mening af et ord i en bestemt sammenhæng, er her ikke hjulpet langt på vej.

NUD’s enlige betydningsangivelse er dækkende for alle seks eksempler fra google-søgningen.

DDO har to betydninger, heraf den ene i form af en synonymhenvisning til **doppeltradet**, under hvilket opslag vi igen finder én betydning. Betydningsangivelserne er konkrete og entydigt formuleret: første betydning dækker eksempel 1 og 6 (blade eller blomsterdele, ordnet i to rækker). Anden betydning dækker eksempel 2, 4 og 5

(jakker og frakker, som er lukket fortil med to rækker knapper). Ingen af betydningerne dækker eksempel 3 (smykke bestående af to side-løbende kæder). DDO har her en betydningslakune.

DDB har tre betydninger, som alle er konkrete og entydigt formuleret. Betydningsangivelserne dækker alle seks eksempler: første betydning dækker eksempel 1 og 6, anden betydning dækker eksempel 3, og tredje betydning dækker eksempel 2, 4 og 5.

DDB har altså flere betydninger end både NUD og DDO. Betydningsangivelserne i DDO og DDB er præcise og konkrete og hjælper umiddelbart brugeren med et receptionsproblem. DDO har et betydningshul i forhold til DDB. NUD's ene betydningsangivelse er abstrakt formuleret og hjælper ikke brugeren med et receptionsproblem afgørende videre fra den betydning, han selv kunne udlede af det sammensatte ord 'to-radet'. Til gengæld dækker NUD's betydningsangivelse alle eksempler fra søgningen.

Næste ord er **tornerosesøvn**. Her forekommer følgende polysem-selektioner:

NUD: 1 betydning

lang og dyb søvn el. en periode med passivitet

DDO: 1 ½ betydning

1. langvarig og dyb søvn
1.A *overført* bruges i udtryk om en tilstand eller periode præget af passivitet og manglende nytænkning

DDB: 3 betydninger

1. lang, dyb søvn, hvorfra man intet husker, når man vågner
2. uopmærksomhed eller manglende handlekraft i en bestemt sammenhæng, fx idet man i lang tid overser et bestemt problem eller undlader at følge med tidens udvikling
3. årelang periode, hvor en bygning, en have, et skib eller lignende, ikke bliver passet og vedligeholdt; efterfølges af en omfattende renovering og endnu en storhedstid

Hvor mange betydninger har et ord?

NUD angiver én betydning, om end den syner af to, nemlig 'dyb søvn' og 'periode med passivitet'. DDO angiver en betydning og en underbetydning. DDO hierarkiserer så at sige betydningerne, hvilket giver det indtryk, at højerestående betydninger er vigtigere eller mere rigtige end laverestående – opdelingen lægger op til, at brugeren skal læse betydningen fra højere niveauer ind i betydningsangivelserne på lavere niveauer. I vores tællesystem tildeles underbetydninger værdien $\frac{1}{2}$. Således har DDO $1\frac{1}{2}$ betydning for "tornerosesøvn". DDB angiver tre betydninger. Alle tre ordbøger dækker betydningerne 'dyb søvn' og 'periode med passivitet og manglende nytænkning'. DDB har desuden betydningen 'periode med misligholdelse af en bygning, et skib el. lignende, efterfulgt af en renovering og ny storhedstid'. NUD og DDO har her et betydningshul.

Sidste eksempel er ordet **trøffel**:

NUD: 2 betydninger

1. **ægte trøffel** en sjælden, sort, spiselig svamp, der vokser på egetræers rodnet; opsnuses af svin og hunde
2. konfektmasse, der bl.a. er lavet af chokolade

DDO: $2\frac{1}{2}$ betydning

1. skivesvamp med uregelmæssigt, underjordisk frugtlegeme; flere arter er højt værdsatte spisesvampe, især ægte eller sort trøffel (*Tuber melanosporum*), der vokser i Syd- og Mellemeuropa
2. let, porøs chokolademasse, der bruges som fyld i konfekt, desserter m.m.
2.a stykke chokolade eller dessert fyldt med denne masse, typisk drysset med kakaopulver

DDB: 4 betydninger

1. gruppe af sæksporesvampe, hvoraf de ægte er en værdifuld spise; er knoldformede og vokser under jorden på rødder
2. spiselig, knoldformet svamp, som vokser på træerødder under jorden; visse arter er sjældne og følgelig meget kostbare

3. stykke konfekt, som primært består af mørk chokolade, piskefløde, smør og eventuelt cognac, rom eller whisky
4. kage, som består af sukker, kakao, romessens og brød- eller kagerester, ofte trillet i store kugler og vendt i krymmel eller kokos

NUD's betydning 1 dækkes i DDO's og DDB's betydning 1 ('spise-
lig svamp'). NUD's betydning 2 dækkes i DDO's betydning 2 ('kon-
fektmasse'). DDB har her et betydningshul. DDO's underbetydning
2.a dækkes i DDB's betydning 3 ('stykke konfekt'), mens DDB's be-
tydning 1 og 4 ('gruppe af svampe' og 'kage') ikke dækkes af hverken
NUD eller DDO.

Følgende tabel viser en komprimeret oversigt over polysemtal
for en række lemmaer:

LEMMA	NUD	DDO	DDB
tonnage	1	1 ½	2
tonisk	-	2	3
topskud	-	1	4
topstykke	1	1 ½ + ½	2
toradet	1	2	3
tornerosesøvn	1	1 ½	3
touch	1	1	3
trykkoger	-	1	3
træhammer	-	1	2
trøffel	2	2 ½	4
trøske	2	2	2
SUM	9	17 ½	31
Lemmaer total	47.000	98.639	117.912

Vandrette streger indikerer lemmahuller. Særligt den næstnederste
talrække, "SUM", skal bemærkes. Her er antallet af polysemer af de
undersøgte t-ord lagt sammen for hver ordbog. Tallene viser, at DDB

sammenlagt har flere polysemer pr. lemma end NUD og DDO i det undersøgte udsnit af t-ord.

Sammenligningen af de tre ordbøger viser en række tendenser: NUD har relativt få, men stedvis abstrakte betydningsangivelser. DDO har relativt konkrete betydningsangivelser, opererer med underbetydninger og har betydningslakuner i forhold til DDB. DDB har relativt flest og relativt konkrete betydningsangivelser. DDB har enkelte betydningslakuner i forhold til NUD og DDO.

4. Polysemselektion og lemmaselektion = artikelselektion

Når det drejer sig om ordbøger, som skal hjælpe modersmålsbrugere, gælder det både for lemmaselektion og for polysemselektion, at den bedste, dvs. den mest brugervenlige ordbog, er den, som har flest lemmaer og flest polysemer. Jo flere opslagsord og jo flere forskellige betydninger en ordbog angiver, jo bedre for brugeren. Det gælder især for modersmålsbrugere, som kan tilregnes den gode og sikre taler og skriver. En sådan vil i særlig grad kunne komme i tvivl, når det drejer sig om et mere sjældent eller et nyt ord eller en ny betydning. At medtage mange betydninger kan være et problem for trykte ordbøger, som enten skal "nøjes" med et bind, men også for dem med mange bind. Der er ikke noget pladsproblem i e-ordbøger. Man går normalt ud fra, at de hyppigste ord har størst chance for at have flere betydninger. Det er, mener vi, tendentielt også rigtigt. Man skulle derfor forvente, at en ordbog med færre lemmaer ville have gennemsnitligt flere polysemer end en med mange lemmaer. Både de her fremlagte ikke-repræsentative analyser, men også andre med betydeligt større empirisk grundlag, viser, at det i foreliggende ordbøger ikke holder stik (se Bergenholtz & Gouws under forberedelse). Disse analyser viser alle at: Jo flere lemmaer, jo flere polysemer ved de lemmaer, som har polysemi. Det ville være forståeligt, hvis man også inddrager lærerordbøger, som af gode, pædagogiske grunde kun medtager de hyppigste ord og for dem kun angiver de hyppigste betydninger. Men for ordbøger beregnet til modersmålstalere er resultatet overraskende.

Men endnu mere overraskende er det, at de fleste ordbøger, ikke bare danske, holder fast i en opdeling i homonymer og polysemer. Hvis man forudsætter, at et lemma repræsenterer et leksikalsk ord, og

også går ud fra, at et leksikalsk ord er et sprogligt tegn, taler intet for at fastholde den nuværende praksis. Vi vil her henvise til de betydninger, som blevet angivet til lemmaet **trøffel**. Vi vil i stedet for den traditionelle homonymi- og polysemopdeling foreslå at afskaffe sådanne opdelinger – som foreslået i Bergenholtz/Agerbo (2014c). Så kan man i stedet for udtrykkene lemmaselektion og polysemiselektion bruge den fælles betegnelse: artikelselektion. Denne vil have to metoderiske skridt: 1. udtrykssелеktion, 2. betydningsselektion, hvis et udtryk kan forbindes med mere end en betydning. Hver artikel har et lemma, som er lig med udtrykket, i praksis samtlige grammatiske ord i et fleksionsparadigme forbundet med en bestemt betydningsangivelse. Man vil så have lige så mange artikler i en ordbog som antallet af kodificerede sproglige tegn.

En sådan løsning ville ikke i stort omfang føre til et kæmpe antal af artikler med samme lemma. I Den Danske Betydningsordbog (2016) er der ”kun” 222 tilfælde, hvor et lemma har 10 eller flere polysemer. Det er kun 0.19 % af alle lemmaer. Men man kan også se, at det især er ved visse verber, at de mange polysemer forekommer:

verber	103 (0.19 % af alle verblemmaer)
substantiver	59 (0.07 % af alle substantivlemmaer)
adjektiver	38 (0.24 % af alle adjektivlemmaer)
adverbier	15 (1.39 % af alle adverblemmaer)
præpositioner	15 (9.38 % af alle præpositionslemmaer)
forkortelser	1 (0.06 % af alle forkortelseslemmaer)

Fordelingen af artikler med og uden polysemi i Den Danske Betydningsordbog (2016) svarer stort set til fordelingen af lemmaer mellem de enkelte ordklasser, kun forkortelser har relativt set mange flere polysemer end deres andel af lemmabestanden. Af de 118.092 artikler i Den Danske Betydningsordbog (2016) har 24.012 polysemer, dvs. 20.33 %. Mængden af artikler i en ordbog uden polysemi og homonymi, men med en egen artikel for hvert leksikalsk ord vil derfor stige noget, men ikke uforholdsvist meget.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning & Heidi Agerbo (2014a) Extraction, selection and distribution of meaning elements for monolingual information tools. *Lexicographica* 30:488-510.
- Bergenholtz, Henning & Heidi Agerbo (2014b) Meaning identification and meaning selection for general language monolingual dictionaries. *Hermes. Journal of Language and Communication in Business* 52:125-139.
- Bergenholtz, Henning & Heidi Agerbo (2014c) There is no need for the terms polysemy and homonymy in lexicography. *Lexikos* 24:27-35.
- Bergenholtz, Henning & Rufus Gouws (under forberedelse) How many meanings do a word have?
- Bergenholtz, Henning & Sven Tarp (2003) Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. *Hermes* 31:171-196.
- Den Danske Betydningsordbog (2016) = Henning Bergenholtz i samarbejde med Helene Halkjær Jensen under medvirken af Heidi Agerbo, Andreas Bodilsen, Simon Guldager, Claus Kastorp, Emil Nyborg, Jon Nørgaard Poulsen, Kristoffer Ryttersgaard, August Toftgaard Madsen, Kathrine Torp Mikkelsen, Jens Uldum Erlandsen. Database: Richard Almind og Martin Carlsen: *Den Danske Betydningsordbog*. Odense: Ordbogen.com. (www.ordbogen.com)
- Den Danske Ordbog (2016) = *Den Danske Ordbog*. <http://ordnet.dk/ddo> (tilgået oktober 2016)
- Halas, Ana (2016) the Application of the Prototype theory in Lexicographic Practice: A Proposal of a Model for Lexicographic Treatment of Polysemy. *Lexikos* 26:124-144.
- Hanks, Patrick (2000) Do Word Meanings Exist? *Computers and the Humanities* 34:205-215.
- Hanks, Patrick & Jane Bradbury (2013) Why do we need pattern dictionaries (and what is a pattern dictionary, anyway)? *Kernerman Dictionary News* 21:27-31.
- Leth, Jens (1800) *Dansk Glossarium. En Ordbog til Forklaring over det danske Sprogs gamle, nye og fremme Ord og Talemaader for unge Mennesker og for Ustuderede. Et Forsøg. Med en Fortale af Professor Rasmus Nyerup*. København: Trykt paa Hofboghandler Simon Poulsens Forlag hos Bogtrykker Morthorst's Enke & Comp.
- Louw, Johannes P. (1995) How Many Meanings to a Word? *Cultures, Ideologies, and the Dictionary. Studies in Honor of Ladislav Zgusta*. Braj B. Kachru & Henry Kahane (udg.). Tübingen: Niemeyer:357-365.

Henning Bergenholtz og August Toftgaard Madsen

- Nordisk leksikografisk ordbok (1997) = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén: *NLO. Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nudansk Ordbog (2005) = Christian Becker-Christensen (udg.): *Politikens Nudansk Ordbog*. 19. udg., 1. opl. København: Politikens Forlag.
- Panman, Otto (1982) Homonymy and polysemy. *Lingua* 58:105-136.